

Het gezin staat niet alleen

Buitenschoolse opvang en sociale solidariteit

Koen Raes

Hoofdredacteur

In onze westerse samenleving staat het gezin onder zware druk. Buitenschoolse opvang van kinderen is één van de middelen om die druk te verlichten. De buitenschoolse opvang mag echter niet aan de markt of het zuivere overheidsinitiatief worden overgelaten. Hij moet veeleer uitgebouwd worden volgens de regels van de zorg economie. Ruimte voor kinderen en democratische inbreng van betrokken volwassenen moeten er de basis van zijn.

De Europese samenleving vergrijsd en ontgroent. Europa wordt steeds letterlijker het 'oude continent'. Er zijn in West-Europa bijna evenveel minderjarigen als 60-plussers. In de toekomst zullen er wellicht méér 60-plussers dan min-18-jarigen zijn. Er zijn niet alleen steeds minder jongeren, ook de zogenaamd 'actieve bevolking' wordt steeds kleiner. Mensen stappen immers op latere leeftijd de beroepsloopbaan in en stappen er vroeger weer uit. Het gros van hun arbeidsprestaties leveren zij tussen hun vijftiengste en hun vijftigste.

In die relatief smalle leeftijdsperiode tussen vijftiengste en vijftig jaar zijn gezinnen vaak overbevraagd. In die periode investeren mensen niet alleen in hun job, maar ook in hun gezinshuishouding. Bovendien staan ze in die periode doorgaans in voor de zorg en opvoeding van hun minderjarige kinderen, en moeten ze misschien ook al verantwoordelijkheid opnemen voor hun hoogbejaarde ouders. Dat zijn zware opdrachten, vooral omdat de gezinnen steeds kleiner en kwetsbaarder worden. De kans dat het kerngezin te maken krijgt met jobverlies of echtscheiding is immers groot. De loodzware

opdrachten laten dan ook hun sporen na op de kwaliteit van de gezinsverhoudingen. Er komt vaak stress, onbegrip, emotionele chantage, frustratie en soms zelfs fysiek, psychisch en seksueel geweld aan te pas.

Alle gezinnen beleven minder of meer expliciete rolconflicten. Toch worden die conflicten nog vaak als iets louter persoonlijks opgevat. Ieder gezin afzonderlijk bricoleert aan oplossingen voor pijnlijke dilemma's waar alle gezinnen wel eens mee te maken krijgen. Kiezen tussen de zorg voor de kinderen, het professionele engagement of de zorg voor de bejaarde ouders of hulpbehoevende vrienden, is immers voor iedereen moeilijk. Het probleem van de zorg en van de verzorging is een algemeen maatschappelijk probleem. Collectieve zorgvoorzieningen zijn één van die middelen die eraan kunnen verhelpen. Zo heeft de overheid in de meeste landen van de Europese Unie een ruime waaier van kinderopvangdiensten georganiseerd of gesubsidieerd.

Het einde van het gezin?

Uit de spanningen en conflicten en uit de toenemende rol van de overheid in de opvang van

en de zorg voor kinderen, hebben sommigen de conclusie getrokken dat het 'einde van het gezin' in aantocht was. Ten onrechte. Het is omdat het gezin een autonome waarde heeft verworven dat de druk op en in het gezin zo sterk wordt aangevoeld. Meer opvangmogelijkheden voorzien voor kinderen onttrekt ouders niet aan hun verantwoordelijkheid. Het maakt die verantwoordelijkheid juist mogelijk. In onze maatschappij nemen de meeste mensen immers de ouderschapsrol op zich terwijl ze uit werken gaan.

De mate waarin het gezin wordt gedragen door democratische normen - respect voor de individuele vrijheid, morele gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en solidariteit - heeft een belangrijke impact op heel de maatschappij. Daarnaast heeft het ook een beslissende invloed op de morele opvoeding en ontwikkeling van kinderen. Het is een mythe dat er een onophefbare tegenstelling bestaat tussen die democratische normen en gezinswaarden als liefde, zorgzaamheid, deelachtigheid en welzijn [1]. Wél bestaat er een spanning tussen beide. Een harmonische relatievorming is onmogelijk als er of te veel nadruk gelegd wordt op de individuele vrijheidsrechten 'a tout prix', of een absolute waarde wordt toegekend aan de gezinsgemeenschap 'tegen de rest van de wereld'. Het radicaal particularistische verbond van het gezin, waarin voorrang wordt gegeven aan interne engagementen, kan botsen met een juridisch gelijkheidsstreven en haar onpersoonlijke en onpartijdige moraliteit. Er is een kloof tussen de interne gezinsmoraliteit en de moraal van het openbare leven. Er bestaat een niet te negeren spanning tussen de ongelijkheden die door de gezinnen worden gereproduceerd en het ideaal van grotere maatschappelijke gelijkheid. En toch is er een intrinsiek verband tussen beide en zijn meer egalitaire gezinsrelaties een *conditio sine qua non* voor een democratische politieke cultuur, en omgekeerd.

De moderne gezinnen zijn tegelijk betrokken in netwerken van onpersoonlijke en van persoonlijke solidariteit. Die netwerken worden echter zelden in een globaal kader geplaatst. Het lijkt wel alsof wij in een maatschappij leven met gesegregeerde leeftijdscategorieën, geen samenleving van personen die diverse levensstadia

doorlopen. Het electorale succes van zogeheten seniorenpartijen toont aan dat die problematiek gevoelig ligt. De aandacht voor de specifieke noden en behoeften van de senioren is terecht. Door die aandacht mogen echter niet de perspectieven van kinderen en jongeren verwaarloosd worden, alleen maar omdat bejaarden wel en zij géén stemrecht hebben. Er moeten sporen uitgetekend worden waardoor de overeenkomsten tussen de noden en problemen van bejaarden en kinderen duidelijk worden. Ik stip er enkele aan.

Informele en formele zorg

De relatie tussen formele zorg en informele zorgvoorzieningen voor bejaarden én kinderen moet worden uitgeklaard. Omwille van onze individualistische levensstijl zijn meer en betere collectieve voorzieningen nodig. Dat dringt tot te weinig mensen door. Men beseft niet dat collectieve voorzieningen - zoals bejaarden- en kinderopvang - een belangrijke voorwaarde zijn om die individualistische levensstijl mogelijk te maken. Men ervaart ze als iets vreemds en externs. Ze zijn dat ook vaak, door een gebrek aan participatiemogelijkheden van onderaf. Daardoor lijken collectieve voorzieningen geen deel uit te maken van de leefwereld en worden ze al eens aangevallen, in naam van de individuele vrijheid.

Sommigen hebben bezwaren tegen al te toegankelijke collectieve voorzieningen. Mensen maken zich dan al te makkelijk van hun informele verantwoordelijkheden af, beweren zij. Nochtans staat de 'informele mantelzorg' niet tegenover 'institutionele zorgvoorzieningen'. Zij mogen ook niet tegen elkaar worden uitspeeld. Wie niet kan terugvallen op dergelijke mantelzorg heeft immers ook recht op solidariteit. Bovendien is een grotere keuzevrijheid in het soort zorg waarop men een beroep kan doen op zich waardevol.

Het belang van de informele mantelzorg mag niet worden onderschat, maar men mag haar niet zien als een alternatief voor collectieve zorgvoorzieningen. Beide hebben hun eigen grondslagen en doeleinden en kunnen elkaars kwaliteit versterken. Informele zorg krijgt meer waarde als zij niet tot een alomvattende en permanente druk wordt. Kinderen die zorgen voor de opvang,

ondersteuning en verzorging van hun hoogbejaarde ouder(s) hebben vaak al een volledige dagtaak aan hun werk en de zorg voor en opvoeding van hun kroost.

De herwaardering van de mantelzorg wordt vaak gebruikt als dekmantel om traditionele rolpatronen in ere te herstellen. Het zijn overwegend moeders die instaan voor de zorg voor de kinderen, het zijn ook overwegend dochters die hoogbejaarden verzorgen. Ongehuwden en kinderlozen doen meer aan mantelzorg dan gehuwde ouders met inwonende minderjarige kinderen, niet-werkenden meer dan werkenden, armeren meer dan rijkere, lager opgeleiden meer dan hoger opgeleiden en gelovigen meer dan ongelovigen [2]. Informele mantelzorg mag zeker niet verdacht gemaakt worden. Er loopt iets mis met een samenleving waarin de informele solidariteit tussen mensen verzwakt. Maar informele zorg komt vooral tegemoet aan de communicatieve en sociale behoeften van zorgbehoevenden. Voor infrastructuur, hygiëne en fysieke zorgverstrekking daarentegen kan en zal steeds meer een beroep worden gedaan op professionele hulpverlening.

In het belang van bejaarden én van kinderen moet de valse tegenstelling tussen 'informele gezinszorg' en 'formele overheidsverzorging' uit de weg geruimd worden. Formele en informele zorg moeten beter op elkaar worden afgestemd. Verder moeten wij een dam opwerpen tegen een doorgedreven industrialisering, bureaucratisering, medicalisering of commercialisering van de zorg. Dat kan alleen als de betrokkenen - kinderen, ouders en bejaarden - op een democratische manier kunnen participeren in de zorgvoorzieningen.

Openbare ruimte

Het publieke domein moet geherwaardeerd en anders ingevuld worden. Eeuwenlang stonden openbare werken en publieke ruimten vooral in het teken van de verheerlijking van de heersende machten. De moderne tijden hebben de openbare werken en de publieke ruimten radicaal gedemocratiseerd. Maar dat is eenzijdig gebeurd. De openbare ruimte werd beschouwd als een instrument. Lokale omgevingen - die bij uitstek

de omgevingen zijn van kinderen en bejaarden - verloren aan waarde door centralisatie- en schaalvergrotingsprocessen. Straten werden auto-wegen, pleinen werden parkeerplaatsen, steden verkeersaders. De publieke ruimte verloor steeds meer haar functie van ontmoetingsplaats voor 'relating', 'bonding' en 'sharing'.

Recent werd overal in Europa die functie herdacht. Er zijn meer openbare parken en pleinen nodig, meer autoloze straten, meer natuurdomeinen en openbare bossen. De belangen van kinderen en bejaarden lopen daarbij parallel, want zij zijn de eerste slachtoffer van een omgeving waar de auto overheerst. Het publieke domein moet letterlijk omgevormd worden tot een op zichzelf staande leefruimte, die niet instrumenteel wordt ondergeschikt aan andere belangen. Zij moet ruimte bieden aan de kleinschalige, lokale gemeenschap en niet slechts in het teken staan van de 'grote maatschappij'.

Velen ervaren de openbare ruimte als vreemd en vijandig. Zij proberen daarom de openbare ruimte te vermijden. Hoewel het grootste aantal ongevallen met kinderen in de huiselijke sfeer plaatsgrijpt, worden kinderen toch van jongsaf geleerd de straat te mijden. Het openbaar domein wordt als iets externs ervaren, waarvoor men geen verantwoordelijkheid opneemt en dat men dan ook naar believen kan vervuilen of aantasten. De buurt of woonwijk wordt verder van ondergeschikt belang in een samenleving waarin netwerken van familie of vrienden zich over verschillende wijken uitstrekken. In de woonwijk heeft men weinig vrienden of sociale banden. Men ervaart haar dan ook als een sfeer van de simpele, oppervlakkige en gedesintereseerde contacten. Het woonhuis wordt een gesloten fort in een vreemde wijk die men niet kent en waarvan men zich afsluit. Dat kweekt onveiligheidsgevoelens en daadwerkelijk onveilige wijken die door vandalisme en kleine straatcriminaliteit worden geteisterd [3]. Voor bejaarden en kinderen zijn zij vijandig gebied. Onveiligheidsgevoelens tasten de kwaliteit aan van het publieke domein, van de cultuur van de alledaagsheid en van de sfeer van het openbare leven. Zij fragmenteren en verzwakken het gemeenschapsleven. De keuze is duidelijk. Ofwel laat men het

publieke domein verder afbrokkelen en vervallen en gaat men de weg op van de eindeloze spiraal van toenemend vermijdingsgedrag en toenemende repressie, met steeds meer bewakingssystemen en sloten op het huiselijke eiland in een steeds anoniemer wordende buurt. Ofwel opteert men voor een meer gemeenschapsgericht burgerschap waarin men de wijk en het openbaar domein tot iets van 'ons', kan transformeren, waarover basisdemocratische initiatieven zeggenschap verwerven. Alleen in die tweede optie kan de openbare ruimte de kwaliteit van het leven van jongeren én bejaarden, en uiteindelijk van iedereen, verhogen.

Onderlinge afhankelijkheid

Het dominante mensideaal in de westerse cultuur is de oorzaak van veel problemen van jongeren én bejaarden. In ons cultuurmodel zijn een (mannelijk) produktivistisch ethos en dito mensbeeld het nec plus ultra van humaniteit. Dat produktivistische ethos is nauw verwant aan een bepaalde opvatting over zelfstandigheid die in onze cultuur opgeld maakt. Menselijke vervolmaking wordt gelijkgesteld met autarchie, met individuele zelfgenoegzaamheid. De 'ware mens' is de volstrekt autonome mens die voor zijn mens-zijn niet wezenlijk van anderen afhankelijk is. Een mens die zorg behoeft - en dat is iedereen op een bepaald moment - en voor bepaalde behoeften afhankelijk is van anderen wordt dan ook beschouwd als een 'minderwaardig mens', een afwijking van het dominante ideaal. Kinderen en jongeren zijn echter méér dan potentiële produktieve volwassenen, bejaarden zijn méér dan extewerkgestelden. Het is volstrekt verkeerd om het kind-zijn uitsluitend te bekijken in het licht van de groei naar volwassenheid. Het is even fout de bejaarde nog slechts als een afscheidnemeende te zien. Het zijn levensfasen die integraal tot het mens-zijn behoren. Het ideaal van de autarchische mens verwaarloost die levensfasen. Het verheft één levensfase tot allesoverheersende standaard en verleent slechts gedurende korte tijd betekenis aan het leven. Dat is eenzijdig en discriminerend. Onze cultuur moet er zich van bewust worden dat relaties van onderlinge afhankelijkheid de regel zijn en onafhankelijkheid

veeleer de uitzondering. Zolang dat niet gebeurt zullen mensen het moeilijk hebben om de stadia van meer zorgbehoevendheid, de noden van zorgbehoevenden en het zorgverstrekken zelf positiever te waarderen [4].

Leeftijdsegregatie

Steeds meer worden maatschappelijke activiteiten in categorieën ingedeeld op basis van leeftijd alleen. Dat heeft leeftijdssegregatie in de hand gewerkt. Er bestaat een soort apartheid in onze maatschappij: de verschillende leeftijdscategorieën hebben hun eigen culturele activiteiten, territoriale localisatie, sociale netwerken, waarden en normen. De mogelijkheden tot interactie tussen de generaties zijn verschaald. Dat is voor iedere leeftijdsgroep een gemis. Daarom moeten de grenzen tussen schoolgaande jeugd, tewerkgestelde volwassenen en onproduktieve bejaarden worden versoepeld en de onderlinge contactmogelijkheden worden verruimd. Het onderwijs kan daar een sleutelrol in spelen. Gedreven door maatschappelijke en economische ontwikkelingen zal het onderwijs een permanent vormingsaanbod ontwikkelen voor alle leeftijdscategorieën. Daardoor kunnen momenten van studie, arbeid, zorg en ontspanning flexibeler in elkaar overgaan. Dat vergroot dan weer de mogelijkheden om waardering op te brengen voor een ander dan het dominante mensideaal.

Sociale ongelijkheden

De problemen van kinderen en bejaarden hangen niet alleen samen met hun leeftijd. Hun sociale afkomst is minstens even belangrijk. Er zijn enorme sociale ongelijkheden tussen bejaarden onderling en tussen kinderen onderling. Gezinnen zijn de belangrijkste reproducenten van die maatschappelijke ongelijkheid [5]. Openbare voorzieningen moeten in zekere mate aan die sociale ongelijkheid verhelpen. Daarnaast is een herverdelingsbeleid nodig. Er moeten meer middelen gaan naar kansarme groepen, omdat zij in geval van zorgbehoevendheid ook het meest kwetsbaar zijn. En bij de uitbouw van voorzieningen in de zorgeconomie moeten nood en behoefte, en niet betalingsbekwaamheid het richtsnoer vormen.

Kwaliteit van het leven

In discussies over bejaardenzorg én in discussies over kinderopvang en over de plaats van het gezin in de moderne samenleving kunnen vragen over de kwaliteit van het leven niet straffeloos uit de weg worden gegaan. Vragen over rechtvaardigheid blijven onlosmakelijk verbonden met vragen over het 'goede leven'. Wie een beleid wil voeren om de problemen van bejaarden, kinderen en gezinnen op te lossen, zit dan ook op het verkeerde spoor als hij zich beperkt tot discussies over goederen en middelen. De spectaculaire expansie van de geneeskunde en de exponentiële toename van de uitgaven voor gezondheidszorg maken in alle westerse landen 'keuzen in de zorg' nodig. Die keuzen zijn verbonden aan opvattingen over levenskwaliteit [6]. Wij mogen ons niet langer laten leiden door het technologische determinisme dat alles wat 'kan' ook 'moet' verstrekt worden. De geneeskunde zet hoogtechnologische instrumenten in voor het fysieke herstel van bejaarden. Vaak gaan daar zoveel middelen naartoe dat er nauwelijks nog geld of belangstelling overblijft voor alle andere behoeften van oudere mensen, zoals een leefbare omgeving, sociale en culturele participatie of transportvoorzieningen. In onze samenleving wordt de verdeling van de middelen voor zorg van medische, psychologische, pedagogische of sociale aard vooral beheerst door de belangen van de best georganiseerde, professionele zorgverstrekkers, niet door een objectieve inschatting van de verschillende noden. Dat is fout. Even misloopt het wanneer commercialiseerbare noden en behoeften de voorrang krijgen over niet-commercialiseerbare.

Buitenschoolse opvang

Ik heb een aantal parallellen getrokken tussen de problematiek van de bejaardenzorg en die van de kinderopvang in de moderne samenleving. Uit die parallellen leid ik een aantal beginselen af voor een verantwoorde buitenschoolse opvang van kinderen.

Formele en informele zorg moeten soepel op elkaar worden afgestemd. In de buitenschoolse opvang moeten beide soorten zorg worden geïntegreerd. Buitenschoolse opvang vult de

gezinsopvang aan. Buitenschoolse opvang moet kunnen inspelen op wisselende gezinsnoden en diverse gezinsvormen, zoals éénoudergezinnen, gescheiden ouders die samen voor de zorg van hun kinderen instaan of migrantenouders. Zij moet ruime participatiemogelijkheden bieden aan de ouders. Ouders moeten het opvangbeleid mee kunnen bepalen en de uitvoering ervan kunnen controleren. Ouders - en waarom niet grootouders - moeten ook betrokken worden in de opvangactiviteiten zelf. Buitenschoolse opvang kan een manier zijn om nieuwe, meer gemeenschappelijke vormen van samenleven te bevorderen en om de spiraal van de verderschrijdende privatisering te doorbreken.

In ieder project voor buitenschoolse opvang moeten uitdrukkelijke verbanden worden gelegd met het omringende publieke domein. Het project kan een aanzet vormen om het publieke domein in de lokale gemeenschap te heroveren en kindvriendelijker te maken. Buitenschoolse opvang mag zich niet beperken tot het zoveelste asiel waarin kinderen worden afgesloten van de buitenwereld. Ze mag de kinderen niet aan hun lokale gemeenschap onttrekken, maar moet er hen juist dieper in verankeren. Misschien kan zo ook de kloof worden gedempt tussen op straat spelende migrantenkinderen en binnenskamers opgesloten autochtone kinderen.

Buitenschoolse opvang mag niet ondergeschikt worden aan onderwijsdoeleinden, noch ten dienste staan van de behoeften van het bedrijfsleven. Zij mag niet worden beheerd door dat bedrijfsleven. Evenmin mag zij zijn ingegeven door de doelstelling nieuwe tewerkstellingskansen te creëren. Zij is een pedagogisch project en moet als zodanig worden gevaloriseerd. Buitenschoolse opvang moet ruimten creëren waarin kinderen buiten de school en het gezin elkaar ontmoeten en zichzelf kunnen zijn. Zij moet openstaan voor alle kinderen, op alle momenten. De toegang tot de opvang mag niet afhankelijk zijn van de voorwaarde dat beide ouders uitwerken gaan, ziek zijn of wat dan ook. Dergelijke 'filters' werken de sociale uitsluiting en isolatie van vooral moeders en hun kinderen in de hand. In de buitenschoolse opvang worden andere dan schoolse waarden vooropgesteld. Ervaringskennis

opdoen heeft er voorrang over theoretische kennis. Die theoretische kennis is een al te eenzijdig model geworden voor alle vormen van weten. *Het heeft weten vervreemd heeft van de concrete leefwereld.* Het kind dat op cognitief vlak minder goed presteert kan in de buitenschoolse opvang ervaren dat ook andere dan cognitieve waarden, zoals sociale vaardigheden, behendigheid, expressiviteit of behulpzaamheid, belangrijk zijn en worden gewaardeerd.

De buitenschoolse opvang mag niet op de leest van de schoolse leeftijdssegregatie worden geschoeid. Zij moet kinderen van verschillende leeftijden bijeen kunnen brengen [7]. Zij is dus best wijk- en niet schoolgericht. Zij moet een openbare dienst zijn voor alle kinderen van een lokale gemeenschap.

Buitenschoolse opvang moet kinderen verwelkomen uit diverse sociale klassen en culturen (dat kan in tegenspraak zijn met het wijkgerichte karakter). Zij moeten er zich allemaal kunnen thuisvoelen. Dat kan als zij er elkaar beter leren kennen en er gezamenlijke activiteiten kunnen ontwikkelen.

Buitenschoolse opvang geeft kinderen en jongeren meer mogelijkheden tot samenzijn, communicatie en interactie. Dat kan de levenskwaliteit van kinderen en hun ouders vergroten. De buitenschoolse opvang moet de zorg en de opvoeding van kinderen zo dicht mogelijk brengen bij diegenen die met de kinderen leven. Zo levert zij een bijdrage tot samenlevingsopbouw op lokaal vlak. Zij kan sociale isolatie en uitsluiting tegengaan. Zij kan bovendien voorkomen dat mensen zich louter als cliënt gaan opstellen tegenover openbare diensten. Door een dergelijke opstelling worden die diensten bureaucratisch en instrumentalistisch, terwijl diegenen die er gebruik van maken zichzelf alleen zien als louter passieve recipiënten.

Netwerken uitbouwen

Het zijn in de eerste plaats het bedrijfsleven en de school die het gezin opzadelen met 'lege ruimten' in de opvang van kinderen. De school en de economie zijn dus de motor voor de uitbouw van buitenschoolse opvang. Maar dat hoeft nog niet te betekenen dat de werking van bui-

tenschoolse opvang van de eisen van school en bedrijfsleven afhankelijk wordt gemaakt. Buitenschoolse opvang heeft een waarde op zich.

Het moderne kerngezin, waarvan maximaal twee volwassenen deel uitmaken, is erg kwetsbaar. Bij de minste verstoring in de ouderschapsrol door een afwezigheid, een ziekte, overwerk of wat dan ook dreigt een vacuüm te ontstaan in de opvang. Voor het kind brengt dat onzekerheid mee. Buitenschoolse opvangmogelijkheden kunnen voor het gezin een stabiel steunpunt zijn waar men steeds op kan terugvallen. De opvang is voor kinderen een herkenbare context.

De gezinssociologie heeft aangetoond dat gezinnen spontaan alternatieven op de traditionele grote familie uitbouwen via netwerken van families en vrienden [8]. Zo nucleair zijn moderne gezinnen ook niet. Willen zij kunnen functioneren, dan moeten zij ingebed zijn in een 'friend-family network'. Mensen uit dat netwerk komen in actie wanneer het kind of de ouders ziek worden, halen kinderen van school af of brengen ze naar school, passen kinderen thuis op, helpen bij de organisatie van vakanties. Vele van dergelijke netwerken hebben zelfs uitdrukkelijke regels ontwikkeld opdat de opvang van kinderen continu zou zijn verzekerd. Het bestaan van een dergelijk friend-family-netwerk is een belangrijke voorwaarde voor het ontwikkelen van een stabiel en harmonieus gezinsleven. Onderzoek heeft aangetoond dat het precies de gezinnen zijn die een dergelijk netwerk ontberen die vaak met zware conflicten en moeilijkheden hebben af te rekenen.

In zekere zin kan men voorzieningen voor buitenschoolse opvang opvatten als institutionalisering van dergelijke informele friend-family-netwerken. Het zijn geïnstitutionaliseerde netwerken die worden aangereikt aan alle gezinnen, wat ook hun samenstelling is. Daarom juist is participatie van ouders aan de opvang van groot belang is, zodat de grens tussen formele en informele zorg vervaagt.

De cocon doorbreken

Het kerngezin is niet alleen te klein omdat het niet genoeg beschikbare verantwoordelijke volwassenen telt. Er zijn ook weinig - overwe-

gend één of twee - kinderen. Daardoor is het een zeer beperkte leefwereld. Nochtans is het samenzijn en samenspelen met 'peers' en leeftijdsgenoten een essentieel bestanddeel voor de stabiele én democratische ontwikkeling van het kind. Tot de nok met speelgoed gevulde kinderkamers kunnen dat niet compenseren. Spelen is iets wat kinderen overwegend samen doen en wat hen vaak verhinderd wordt door de isolering van het gezin en de onveiligheid van de buurt. Voor de sociale en morele ontwikkeling van het kind is het belangrijk dat kinderen met 'huns gelijken' conflicten kunnen aanpakken en verantwoordelijkheden kunnen opnemen. Zij hebben nood aan ruimten waarin ze zélf kunnen exploreren, zélf de interacties kunnen bepalen, hun eigen identiteit als kinderen kunnen doorwegen. De buitenschoolse opvang kan een dergelijke 'ruimte' aanbieden, in territoriaal zowel als intersubjectief opzicht. De interactie tussen kinderen onderling primeert er over de interactie tussen volwassenen en kinderen die in het onderwijs en in het gezin domineert.

Kinderen hebben zich al te sterk aangepast aan een geïsoleerde leefwereld. Zij krijgen te weinig kansen om kind te zijn met andere kinderen, in egalitaire relaties met hun eigen, interne waarden en normen. Televisie en computerspelletjes doden wel de tijd, maar bereiden het kind bijzonder slecht voor op het opnemen van verantwoordelijkheid in de publieke sfeer. Het stelselmatig wegvluchten in de gezinscocon heeft nefaste gevolgen voor de kwaliteit van het publiek domein. Daarnaast kan het leiden tot machteloosheid in het gezin. Er zijn gezinnen die er niet meer toe in staat zijn scheefgegroeide gezinsverhoudingen recht te trekken. In zulke gezinnen domineren affectie-armoede, geweld, verwaarlozing, vereenzaming en bestaansonzekerheid [9].

Het gezin ontlasten

Indien zij uitsluitend op zichzelf zijn aangewezen kunnen gezinnen de therapeutische functies die hen worden toegeschreven niet aan. In onze cultuur bestaat een spanning tussen de engagementen die uit liefde voortspruiten en de engagementen waarin de vrije wil vooropstaat [10]. In

alle Westeuropese landen blijkt het gezin datgene te zijn wat men het meest belangrijk vindt in het leven. Het gezin komt voor arbeid, vrienden, vrije tijd, godsdienst of politiek. Tegelijk worden aan dat hoog gewaardeerde gezinsleven ook steeds hogere eisen gesteld. Vooral waarden die te maken hebben met de kwaliteit van de relatie, zoals wederkerigheid en respect, vertrouwen, begrip en verdraagzaamheid en een gelukkige seksuele verhouding worden zeer belangrijk geacht [11]. Bij een onderzoek naar wat Vlaamse jongvolwassenen van een partner verwachten, bleek dat die partner zowat alles tegelijk in zich moet verenigen. Hij/zij moet stimulerend, inspirerend, koesterend, verzorgend, trouw, speels en erotisch zijn en tegelijk de vaardigheden onder de knie hebben om een huishouden te runnen [12]. Al verlaten jongeren later het ouderlijke huis, trouwen zij later en krijgen zij later hun eerste kind, toch verlangt de overgrote meerderheid ervan naar een solide, levenslange band.

In de Westeuropese samenleving wordt de waardering voor het gezin dus autonomer. Het gezin wordt een op en om zichzelf gewaardeerde sociale eenheid. Anderzijds staat het moderne gezin in het teken van haar leden, en niet andersom. Het gezin wordt beoordeeld op zijn bijdrage aan het welzijn en de persoonlijke ontwikkeling van wie er deel van uitmaakt. Beide elementen samen verklaren waarom zoveel mensen uit gezinsverbanden stappen die de geluksbelofte niet kunnen waarmaken.

Conservatieve denkers waarschuwden dat de waarde van het gezin en de gezinswaarden zouden worden ondermijnd door de opkomst van alternatieve leefvormen, de versoepeling van de echtscheidingsmogelijkheden, de permissievere sex, de verspreiding van veilige anti-conceptiva, de buitenshuiswerkende vrouw, de anti-autoritaire opvoeding en de afbraak van de traditionele rolpatronen. Niets is minder waar gebleken. Al die bewegingen kwamen precies op voor een meer vrije, meer gelijke, meer respectvolle, meer authentieke gezinsbeleving. Zij hebben het gezin niet ontroond of getrivialiseerd. Zij hebben het wel een meer autonome waarde gegeven, los van conventionele uiterlijkheden en eenzijdige vormvoorschriften. De vorm van het gezin mag

dan zijn veranderd; de relationele inhoud ervan is verdiept en niet verschaald [13]. Nooit voordien oefenden het gezin en de idealen van intimiteit, persoonlijke ontwikkeling, welzijn, zorgzaamheid, gezelligheid die erin worden geprojecteerd een zo diepgaande invloed uit op het menselijk bestaan. Nooit voordien werd de intieme sfeer van het gezinsverband zo sterk op en om zichzelf, als een eigensoortige praktijk gewaardeerd. Nooit hebben ouders zich zo verantwoordelijk en betrokken gevoeld bij de opvoeding van hun kinderen [14].

Die grote betrokkenheid is één van de oorzaken waardoor het gezin dreigt te worden overbelast. Intern zijn de verwachtingen hoog gespannen. Extern staat het gezin onder druk van de flexibiliteitseisen van het bedrijfsleven. Ook al werken mensen minder lang, ze zijn ze vaak meer met hun werk bezig. Door wisselende uurroosters kunnen ze immers minder vrij over hun tijd beschikken en leven ze in grotere onzekerheid [15]. De gezinsleden zijn er niet altijd toe in staat tegelijk de huishoudelijke, zorgende, expressieve, therapeutische, affectief-emotionele verwachtingen in te lossen. Daarom is het goed dat er formele en informele opvangmogelijkheden bestaan: zij reiken het gezin meer mogelijkheden aan om het te ontlasten als dat nodig is. Het gezin ontlasten staat niet gelijk met het gezin uithollen. Ontlasting komt de kwaliteit van de gezinsrelaties ten goede. Als integendeel alles op het gezin wordt afgewenteld, wordt het gezin niet verrijkt, maar dreigt het aan overbelasting ten onder te gaan.

De eigen logica van de zorg economie

De bestaande systemen van sociale zekerheid in de welvaartsstaat - gezondheidszorg, kinderen- en bejaardenzorg, werkloosheidsuitkeringen - zijn niet aangepast aan de moderne maatschappij. Sociale uitsluiting wordt bestreden door steeds meer formele en onpersoonlijke zorgvoorzieningen. De kosten daarvan dreigen de publieke middelen te overstijgen. Het is dan ook ondenkbaar én onwenselijk dat de toenemende zorgbehoeften helemaal door de publieke sector of door de commerciële sector zouden opgevangen worden. Er moeten nieuwe modellen van

samenlevingsopbouw komen. Overheidssubsidiëring naast basisdemocratische betrokkenheid moeten zorgvoorzieningen tegelijk betaalbaar en leefbaar houden. De zorg zelf kan op die manier dichter aansluiten bij het dagelijkse leven van mensen en hun lokale leefwereld.

De 'caring economy' of zorg economie vergt andere regels dan die van de markt of de publieke sector [16]. Zij vertrekt vanuit het model van de 'betrokken democratie' en niet van de 'cliëntendemocratie'. De zorg economie mag niet gebaseerd zijn op markteconomische mechanismen. Markteconomische tendensen als tijdsdisciplineren, efficiëntie, besparingen op middelen en mensen en grootschaligheid, zijn niet wenselijk in de zorg economie. De zorg economie vereist een andere inzet, een andere werkorganisatie, een ander tijdsbesef, een meer persoonlijke betrokkenheid. Ook het model van de openbare dienst voldoet niet. Het is immers gebaseerd op een opvatting van onpersoonlijke solidariteit. De eigen verantwoordelijkheden en vaardigheden van de betrokkenen worden in dat model ondergewaardeerd. De betrokkenen zijn cliënten in plaats van deelnemers. De zorg economie daarentegen vereist een meer actief burgerschap, meer zelfverantwoordelijkheid, meer persoonlijke solidariteit.

Bij discussies over de organisatie van buitenschoolse opvang (zoals alle vormen van zorg economie) zijn budgettaire en fiscale elementen erg belangrijk. Daarom enkele voorstellen. Men kan de middelen die vandaag in de vorm van kinderbijlagen aan kinderen worden verstrekt herbestemmen. Men zou minder nadruk kunnen leggen op individuele kinderbijlagen die rechtstreeks aan de gezinnen worden uitgekeerd en meer op gratis of goedkoop ter beschikking gestelde, collectieve infrastructuur. Daar zijn argumenten voor die te maken hebben met rechtvaardigheid, maar ook met levenskwaliteit. Het radicaal geprivatiseerde en geïsoleerde kind dreigt belangrijke dimensies van het kind-zijn te ontberen. Men moet daarom kind/kind-ontmoetingen bevorderen en dat vereist dat men denkt in termen van collectieve goederen, veel meer dan in termen van geïndividualiseerde uitkeringen.

Levenskwaliteit

Men kan volwassenen niet met macro-demografische argumenten motiveren om ouders te worden. Louter financiële stimuli hebben evenmin effect. In wezen gaat het hier om opvattingen over levenskwaliteit. Misschien zijn velen, terecht of ten onrechte, van oordeel dat de ouderschapsrol slechts lasten, plichten en vrijheidsbeperkingen met zich brengt die botsen met het individualisme dat zo sterk de geesten domineert.

We leven niet alleen in een tijdperk van plurale relatievorming, we leven ook in een tijd van grote relationele én maatschappelijke onzekerheid. Het heeft geen zin en het zou immoreel zijn dat te willen tegengaan door het heroprakelen van traditionele rolpatronen. Alleen een cultuur die daadwerkelijk, in infrastructuur en mentaal opzicht, kindvriendelijker wordt, kan de positieve aspecten van het ouderschap ten volle uit de verf doen komen. Dat is niet alleen, maar toch ook een verantwoordelijkheid van de overheid.

De moderne gezinsnormen zijn niet meer die van vroeger. Zij zijn uit hun eenzijdig keurslijf bevrijd. Het gezinsleven speelt een rol in het werkelijken en overdragen van die waarden. Dat de overheid zich zo neutraal mogelijk moet opstellen waar het gaat om de invulling van het gezinsleven, betekent nog niet dat ze daar geen rekening mee mag houden. Het betekent evenmin dat zij niet zou moeten zorgen voor een voedingsbodem die een rechtvaardig en kwalitatief hoogstaand gezinsleven voor iedereen mogelijk maakt.

Veel politici zijn begaan met het probleem van het toenemende autoritarisme in onze samenleving. Zij zouden er goed aan doen allereerst meer mogelijkheden te scheppen om in de gezinnen een democratische en verantwoorde relatie- en dus waardenvorming te bevorderen. Een dergelijke instelling biedt meteen mogelijkheden om het vertoog over de gezinswaarden niet door autoritaire strekkingen te laten koloniseren [17].

- [1] Raes, K. Gezinnen en gezindheden. Ethische dimensies van gezinsrelaties. In: Mores. Pedagogisch Tijdschrift voor Morele Problemen, jg.1994, nr.193, blz.87-101.
- [2] Jacobs, T. en Deryckere, I., Informele zorg. De beschikbaarheid van de kind-generatie voor de zorg aan hoogbejaarde ouders. In: *Ouderen in Solidariteit. Vlaams Welzijnscongres 1993*, Antwerpen, 1993, blz.695-715.
- [3] Raes, K. Onveiligheid in een normloze wereld. In: *Samenleving en politiek*, jg.3/1993, nr.3, blz.4-13.
- [4] Gilligan, C., *In a different voice? Psychological theory and women's development*. Cambridge, 1982; Noddings, N., *Caring, A feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley, 1984.
- [5] Walzer, *Sphere of justice. A defence of pluralism and equality*. Oxford, 1983, blz.227 e.v.
- [6] *Kiezen en delen. Advies in hoofdzaken van de commissie Keuzen in de zorg*. Rotterdam, 1992; Jacobs, F.C.L.M. en Van der Wal, G.A. (ed.), *Medische schaarste en het menselijk tekort*. Baarn, 1998.
- [7] Jensen, J.J., Age-integrated centres in Denmark. In: *European Commission Network on Childcare, Annual Report 1992, Employment, Equality and Caring for children*, blz.25-38.
- [8] Naroll, R., *The moral order. An introduction to the human situation*. Beverly Hills, 1983, blz.397.
- [9] Puttaert, M., Seksueel geweld tegenover vrouwen. Een meetbaar fenomeen? In: *Panopticon*, jg.1991, nr.2, blz.154-167; Baartman H. en van Montfoort, A. (eds.), *Kindermishandeling, resultaten van een multidisciplinair onderzoek*. Utrecht, 1992.
- [10] Kerkhofs, J., e.a., Een poging tot zelfkennis. In: Kerkhofs, J., e.a. (ed.), *De versnelde ommekeer. De waarden van Vlamingen, Walen en Brusselaars in de jaren negentig*. Tiel, 1992, blz.18.
- [11] Lesthaeghe, R. en Moors, G., De gezinsrelaties. De ontwikkeling en stabilisatie van patronen. In: Kerkhofs, J., e.a., (eds.), *op.cit.*, blz.57.
- [12] Elchardus, M. en Heyvaert, P., *Soepel, flexibel en ongebonden*. Brussel, 1991.
- [13] Badinter, E., *L'un est l'autre. Des relations entre hommes et femmes*. Paris, 1986.
- [14] Badinter, E., *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternelle (XVIIe-XXe siècle)*. Paris, 1980; Zelizer, V., *Pricing the priceless child. The changing social value of children*. New York, 1981.
- [15] Raes, K., Flexibele arbeidsvoorwaarden en de nieuwe onoverzichtelijkheid. In: *Labor Tribune*, jg.1993, nr.2, blz.24-31.
- [16] Hendriksson, B., *Not for sale. Young people in society*. Aberdeen, 1983, blz.95.
- [17] Elchardus, M., Gekaapte deugden. Over de nieuwe politieke breuklijn en de zin van limieten. In: *Samenleving en politiek*, jg.1994, nr.1, blz.20-36.